

HASZNÁLJUK-E A JOGAINKAT EGY JOGTALAN RENDSZERBEN?

A Fundamentum folyóirat Fórum rovatának vitája a demokraták egyik legnagyobb kihívását érinti: hogyan viszonyuljunk jogászként, értelmiségiként, kutatóként és polgárként a lopakodó diktatúra, az új magyar autoritarianizmus rendszeréhez? Használhatjuk-e a jogállamban megszokott reakcióinkat, nyelvünket, azt az általános eszközkészletet, amely az elemzéshez, megértéshez vagy az állampolgári eligazodáshoz szükséges? Kulturális eszközkészletről van szó, olyan elemekről, amelyek a közösen osztott tapasztalatokból, tanulásból származnak, és amelyeket változatos kombinációkban tudunk használni hétköznapi, szakmai, köz- és magánéletünk során.¹ Nem vagyunk bezárva egy örökölt kultúra vagy intézményi világ börtönébe: a magunkban hordozott mintákat és viselkedési rutinokat kreatív módon kombináljuk és adaptáljuk a változó környezethez. Amikor például bíróság elé cibálnak egy hajléktalan embert egy embertelen és alkotmányellenes jogszabály alapján, és a jogalkotás felett már nincs érdemi kontroll, mert a jogállam halott, a jogalkalmazó elővehet az írott jog mögül bizonyos szakmai eszközöket a humanizmus jegyében. Például dönthet úgy, hogy a lehető legszélesebbre nyitva értelmezési szabadságát, nem alkalmazza az elzárás szankcióját, elsősorban az emberi méltóságot tartva szem előtt. Az ügy körül tevékenykedő más szakemberek pedig saját eszközeikkel járulhatnak hozzá a szörnyeteg jog következményeinek enyhítéséhez. Sok választási lehetősége van a szereplőknek, még a rendőröknek is: például a humanus eljárás az antihumanus jogi parancssal szemben. A rendelkezésre álló kulturális eszközkészletek körét a hagyományok, a korábbi tapasztalatok, az általános társadalmi környezet és beszédmód, a képzés tartalma, a szervezeti kultúra határozza meg. De mindig egyéni választás, döntés eredménye a konkrét eszköz kiválasztása. Ezen a ponton van szerepe a közéleti, tudományos, szakmai reflexiónak. A jogi értelmezési keretből ki nem lépő, a szörnyeteg jog alkalmazá-

sán belül humanus megoldásokat kereső szakembert és laikust nemcsak a „nem vagy egyedül” érzésével látja el (ami egyébként nem elhanyagolható: sokak számára alapélmény a demokraták közösségének megnyilvánulásai iránti elemi szükséglet), hanem a helyes értelmezés dogmatikai kidolgozásához, indoklásához igazi szakmai segítséget is nyújthat. „[...]A] jogtudomány, amikor a jogra vonatkozó dogmatikai tudást gondozza, valójában a társadalmi gyakorlatokban való kompetens részvétel egyik aspektusára összpontosítja az erőfeszítéseit.” – írja Bódig Máttyás a jogtudomány szerepéről és hasznáról.²

A jogállam hiánya állapot, amire sokféle módon tudunk reagálni. Az egyik, a történelem során néha sikerrel alkalmazott módszer, hogy a jogrendszer létező csatornáit vesszük igénybe arra, hogy érdemben reagáljunk, ellenálljunk a jogállam hiányának következményeire. Ez volt többek között a liberális ellenzék stratégiája a bomló kommunizmus idején. Azért tehette meg, hogy ezt a stratégiát választja, mert az európai diktatúrák a jog rendjén alapultak: bármennyire hazugak voltak ebben a tekintetben is, formálisan fenntartották a jog intézményi világát. Egyelőre Magyarországon is létezik Alkotmánybíróság, még ha igazi alkotmánybíráskodás nem is létezhet az adott keretek között, a pusztuló jogállam romjain. Ez lehetővé teszi, hogy használjuk a formákat. E joghasználatnak persze a helyzethez mérten kell történnie, ez pedig tudatos stratégiaváltásokra kényszeríti a liberális alkotmányosság, vagyis a jogszolgáltatások iránt elkötelezetteket. Egyrészt folyamatosan tudatában kell lenniük annak, hogy díszlettel van dolguk; pusztá formával, redukált legitimitású intézménnyel, amelyet normalitásra kellene kényszeríteniük. Sokat azonban nem várhatnak ettől az intézménytől. Másrészt módosítaniuk kell az értelmezésen; úgy, ahogy azt Kazai Viktor jelzi [*ügyanebben a rovatban megjelent írásában – a szerk.*]: elő kell venniük azt a kulturális eszközkészletet, amelyet a diktatúrák idején munkáltak ki – a komplexebb narratív

látásmód, a sorok közötti olvasás eszközét. Mind-
közben lehetőleg kerülni szeretnék a rendszer legiti-
málását azzal, hogy használatba veszik a Patyomkin-
intézményeket, hiszen a jogállam iránt elkötelezett
szakemberek a rendszer egészét romlottnak tekintik.
Vagyis, miközben beadványt írnak, maguk is több
értelmezési lehetőséget nyitnak saját szövegeiknek:
egyszerre használják és utasítják el az intézményeket.
Egy-egy beadvány olyan leleplező hatású reakciókra
kényszeríti a rezsim szerves elemeként működő Al-
kotmánybíróság testületét.

Részen más a helyzet a bíróságok használatával.
A perlés klasszikus stratégiai eszköz, a bírói kar egé-
sze nem a rezsim pusztá eszköze – mint azt tudjuk,
minden szörnyű, a diktatúra kívá-
nalmaiktól kiszolgáló ítélet ellenére
létezik határa a bírói szolgaságnak
–, a bírói kar többszólamú. Ezért
ezen a területen, a számos kudarc
ellenére is értelme lehet érdemi,
jogalakító stratégiákat működ-
tetni. A perlés esetében a bíróság
használatát nem arról szól, hogy
lehetőséget adunk néhány jogász-
nak arra, hogy értelmetlenül külön-
véleményével megőrizzen valamit
szakmai hiteléből – amint az szí-
nes mellékkövetkezményként je-
lentkezik az Alkotmánybíróság
esetében. Hanem lehetőség teremődik arra, hogy
egyéni vagy kollektív eszközöket adjunk a jogaikért
fellépők kezébe. Ilyen arzenálbővítésre akkor is lehe-
tőség van, ha a jogosultság iránti igény történetesen
nem kap elismerést a bíróságon. Érvek, értelmezések
révén a jogosultság logikája, nyelve és dogmatika-
ja képes lehet a jog hétköznapi értelmezéseinek
alakítására is.

Sok múlik azon, hogy milyen állapotban van egy
társadalom jogtudata. A hétköznapi tapasztalatok, a
normatív érvek, a jogosultságok ott húzódnak a vi-
lághoz való viszonyaink mélyén, azoktól el nem vá-
laszthatóan. És a jogtudat mint ennek az általános
világképnek a része, sok ellentmondást eltűr. Nincs
lényeges különbség a jogi és nem jogi tapasztalatok
között a hétköznapi élet megélése és értelmezése so-
rán: a jogra vonatkozó valóságkonstrukciók változo-
s kulturális formák közé illeszkednek. Az érdekes
kérdés az, hogy a találkozások a jogrendszer egyes
elemeivel (normák, intézmények, szereplők), a meg-
élt tapasztalat hogyan kapcsolódik más valóságkon-
strukciókhoz. Természetes, hogy képesek vagyunk
különböző, akár egymásnak ellentmondó kulturális
formák, modellek, viszonyulások segítségével értel-
mezni a valóságot, az ellentmondások nem borítják

fel a világertelmezés koherenciáját. Ahogy gondol-
kodásunkban jól megfér egymás mellett a roman-
tikus, idealizált szerelem képzete és a párkapcsolati
valóság szerelemtapasztalata, a jog uralmához, az
igazságossághoz fűződő képzetek sem feltétlenül ren-
dülnek meg az ellentmondó tapasztalatok súlya alatt.
Képesek vagyunk az igazság jog absztrakciójával
együtt igazságtalan narrációkat is elfogadni. Egyet-
érthetünk egy tiltás minden indokával, miköz-
ben rendszeresen átlépünk a szabályon; utálhatjuk a
korrupciót, miközben folyamatosan gyakoroljuk. Ez
nemcsak azt jelenti, hogy az igazságtalan, kegyetlen,
korrupciós jogi valóság érintetlenül hagyhatja a jogra vo-
natkozó kulturális mintázatokat, hanem azt is, hogy

SOK MÚLIK AZON, HOGY MI-
LYEN ÁLLAPOTBAN VAN EGY
TÁRSADALOM JOGTUDATA.
A HÉTKÖZNAPI TAPASZTA-
LATOK, A NORMATÍV ÉRVEK,
A JOGOSULTSÁGOK OTT HÚ-
ZÓDNAK A VILÁGHOZ VA-
LÓ VISZONYAINK MÉLYÉN,
AZOKTÓL EL NEM VÁLASZT-
HATÓAN. ÉS A JOGTUDAT
MINT ENNEK AZ ÁLTALÁNOS
VILÁGKÉPNEK A RÉSE. SOK
ELLENTMONDÁST ELTÜR

a szabadságra és jogosultságokra
épülő jogállami rendszer elemei
nem képesek könnyedén beépülni
a generációk között áthagyomá-
nyozott történetekben élő jogi
képzetekbe. A nemrég befejezett
jogtudatkutatásunk egyik tanulsá-
ga éppen az volt, hogy mind a
rendszerváltás, mind pedig a de-
mokratikus környezet felszámoló-
dása egyaránt távol maradt a hét-
köznapi élet narrációitól.³ Tehát a
jogosultságokat tisztelő, méltá-
nyos, jó ítélet megszületésének
előállítására vagy annak segítése

nem legitimálja a fennálló gonoszt, mert a jogtudat
alapvető sajátossága az ellentmondó tartalmak befo-
gadása. Éppen ez az, ami minden változás feltétele:
a gonosz kollektív elutasításához vezető delegitimá-
ciós muníció (tapasztalat, hivatkozás, nyelvi eszkö-
zök, dogmatikai és elvi érvek) felhalmozódása.

Swidler szerint a kultúra annyiban erős, ameny-
nyiben a kulturális jelentések képesek a cselekvés bel-
ső és külső támogatására: az igazságosság vagy a kul-
turálisan közvetített jogfogalom hatékonyan mű-
ködhet a jophoz fordulásra vagy a jog elkerülésére
vonatkozó döntések meghozatalakor. Az intézmé-
nyek elvileg képesek koherenciát teremteni a nagyon
változatos képzetek között, csatornába terelni az el-
térő várakozásokat. A nagyon változatos jogi képze-
teket, sémákat és narrációkat összefűzheti az intéz-
ményi logika, a jogállami intézmények működésére
vonatkozó tapasztalat és tudás. Kutatásunk során
azonban azt tapasztaltuk, hogy a jogi intézményi vi-
lág gyengén látja el ezt a funkcióját, nincs határozott
szervező ereje. A joggal kapcsolatos narrációkban, az
élettörténetekbe ágyazott kulturális mintákban in-
koherens, változatos, illetve rugalmas képzeteket ta-
pasztaltunk. A jelentések, a normák és az értelmezé-
sek általában kontextushoz kötötten jelentek meg,

ami rugalmasságot, alkalmazkodóképességet jelez. A monolit világképek és értelmezések ritkák, időlegesek és törekenyek – a jogra vonatkozó monolit világképek pedig kifejezetten diszfunkcionálisak is lennének. A mindennapi élet cselekvői számára kedvezőbb, ha különböző helyzetekre, kihívásokra változatos kulturális eszközkészletekkel képesek válaszolni, ha képesek rugalmasan igazolni cselekvéseiket, és többféle jelentést kapcsolni azokhoz. Például a munkahelyen elszenvedett igazságtalanság vagy zaklatás az egyik élethelyzetben meneküléshez, egy másikban pedig ellenálláshoz, majd tűréshez vezethet attól függően, hogy a sérelemnek milyen személyes kontextusa van: ezek a cselekvési reakciók minden különbözőségük ellenére hordozzák azt a kulturális sémát, hogy a hivatalos eljárás lehetősége a választható lehetőségek körén kívül marad. A távolságtartás az intézményes kezelési utaktól nem jelenti tehát a cselekvési szabadság totális beszűkülését. Azt azonban igen, hogy az intézmények nem szervezik hatékonyan a cselekvési mintázatokat, nem adnak igazodási mintákat, nem képesek az együttműködés és az egyéni jogvédelem központjává válni.

Viszont a jogrendszer más szereplői – a jogtudomány, a jogi oktatás, a jogvédők, civilek – képesek alakítani a társadalom normatív eszközkészletét. Fel tudják mutatni a normálist, és ezzel alakítani tudják a valóságot, új stratégiákat tudnak ajánlani állampolgárnak és jogalkalmazónak egyaránt.

JEGYZETEK

1. A kulturális eszközkészlet gondolata Ann Swidlertől származik: Ann SWIDLER: Culture in Action: Symbols and Strategies, *American Sociological Review*, 1986/2, 273–286.
2. BÓDIG Mátyás: A jogtudomány módszertani karaktere és a dogmatikai tudomány eszméje, in *A jogtudomány helye, szerepe és haszna*, szerk. BÓDIG Mátyás – ZÓDI Zsolt, Budapest, Opten – MTA TKJTI, 2016, 108.
3. FLECK Zoltán – KISS Valéria – TÓTH Fruzsina – NEUMANN László – KENÉZ Anikó – BAJNOK Dávid: *A jogtudat narratív értelmezése*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2017.